

Vikingerne ved Tistrup

Stina Trolldoft Andresen

”Boede der vikinger så langt inde i landet?” ”Kunne man sejle helt til Tistrup?” var nogle af de spørgsmål de lokale forundret stillede, da det gik op for dem, at der havde boet vikinger i Tistrup, som ligger et stykke væk fra sejlbart farvand. For mange er vikingerne stærkt knyttet sammen med søfart og togter til England. Inden for de seneste årtier er kendskabet til vikingernes landsbyer og gårde vokset betydeligt. Det skyldes blandt andet at arkæologerne har opbygget erfaring og efterhånden ved, hvor de skal lede. Utallige udgravninger foretaget i umiddelbar nærhed af middelalderlige kirker har vist, at der ofte hér er bebyggelser fra vikingetid. Det kom derfor ikke som den helt store overraskelse, da der i forbindelse med udgravninger ved Tistrup kirke, dukkede fund op fra netop denne periode.

Udgravninger i Gammel Tistrup

Set med de arkæologiske briller var der ingen tvivl om, at der ville dukke fund op på Varde Kommunes nyudstykkede område vest for Tistrup kirke. Arealet er beliggende i den nordlige udkant af Tistrup, i Gammel Tistrup. I kirkediget omkring Tistrup kirke er der registreret flere hundrede slaggeblokke som stammer fra jernalderens jernproduktion og i forbindelse med forskelligt byggeri syd for området er der bl.a. registreret fund fra jernalder og vikingetid i form af jernudvindingsove og grubehuse. Ligeledes har en ihærdig amatørarkæolog ved hjælp af sin metaldetektor fundet flere fine metalfund fra vikingetiden på markerne nordvest for kirken, bl.a. et fint smykke – en cirkulær skivefibul, samt en smukt dekoreret tenvægt af bly.

Derfor rykkede et hold arkæologer fra Museet for Varde By og Omegn i foråret 2009 ud for at lave en forundersøgelse

af den 4 ha store mark. Og ganske rigtig – helt efter bogen dukkede der en stor mængde stolpehuller op i det gule undergrundssand, som gravemaskinen havde afdækket i smalle søgegrøfter. Stolpehullerne koncentrerede sig i klynger, der kunne tolkes som huse og hegn og hertil kom et par grubehuse, som normalt dateres til vikingetid. På markens vestlige del dukkede der kraftige kulturlag op med fund af flintefafslag og potteskår fra yngre stenalder (3900-1800 f.Kr.). Området var spækket med fortidsminder og en egentlig udgravning var nødvendig, før nutidens parcelhuse kunne

Slaggeblokke i kirkediget ved Tistrup kirke.

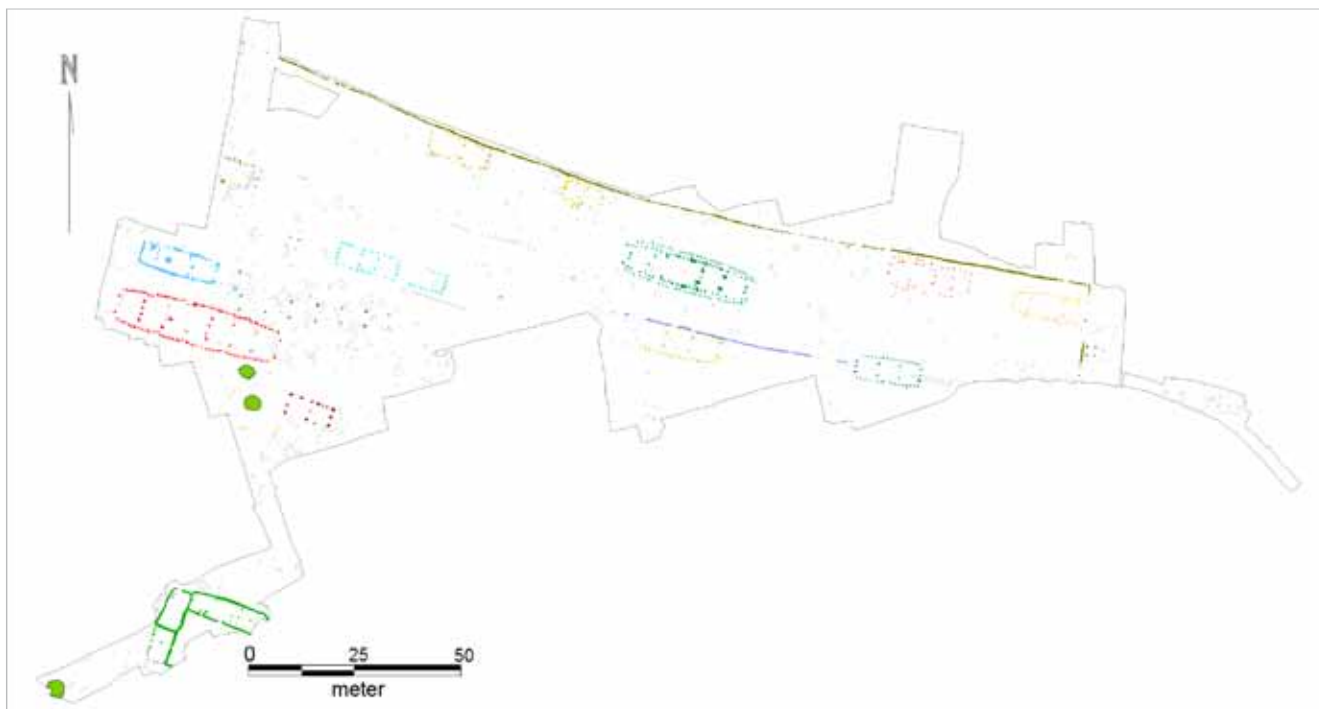
indtage området. Med forårets komme 2010 rykkede arkæologerne derfor igen ud til området ved Tistrup kirke, for at foretage en udgravning på den østlige del af marken.¹

Trelleborghus

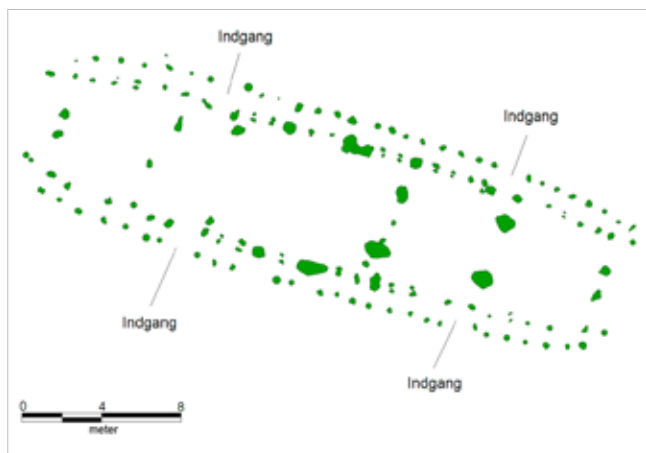
I store etaper blev muldjorden fjernet og afslørede snart stolpehullerne til et 32 meter langt hus af såkaldt Trelleborgtype (K2), opkaldt efter de langhuse, som blev opført på vikingeborgene ved bl.a. Trelleborg på Sjælland. Det karakteristiske ved denne type huse er, at de har buede vægge på hvis yderside står en række skråtstillede støttestolper, som skulle holde på væggen. Det skyldes bl.a. at tagets vægt nu i højere grad end tidligere bæres af væggene. Med Trelleborghusenes

indførelse i slutningen af 900-tallet sker der et skred i byggeskikken og samtidig sker der en adskillelse af mennesker og dyr således, at der nu opføres separate stalde til dyrene. Ved Trelleborghuset i Tistrup ser det dog ud som om, at man stadigvæk har haft stald i hovedhuset, selv om der ikke er bevarede rester af båseskallerum. Men husets længde, og det at der er en opdeling imellem den østlige og vestlige ende kunne tyde på at østenden stadigvæk var forbeholdt husdyrene.

Ca. 80 meter vest for Trelleborghuset dukkede et endnu større hovedhus op (K7). Det var hele 39 meter langt med let buede vægge og næsten 10 meter på det bredeste sted. Altså omkring 380 m² under ét tag – en del større end nutidens parcelhuse. Det har ikke været hvem som helst, der

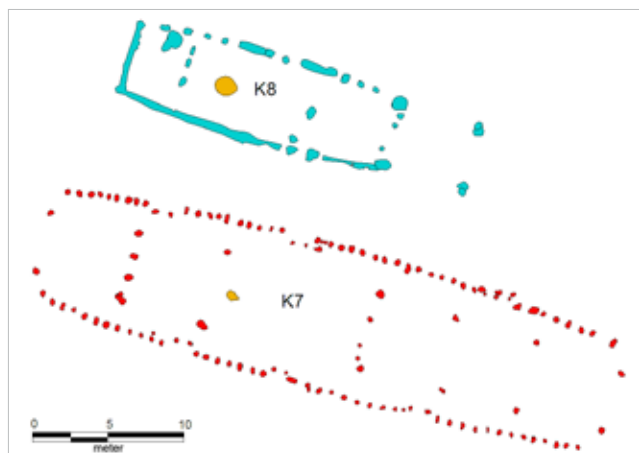
Plan over udgravningsområdet. Huse og hegn er markeret med forskellig farve. De tre grønne cirkler er grubehuse.

Grundplan af Trelleborghuset.

har haft mulighed for at bygge et hus af denne størrelse og der må næsten være tale om en stormand. Huset havde som Trelleborghuset en opdeling og sammen med husets længde og det, at de tagbærende stolper stod tættere i østenden, kunne det tyde på, at der har været stald i den østlige ende. I den vestlige ende var der desuden også et separat rum, måske et mere privat område og i den centrale del af huset, sås resterne af ildstedet som formodentlig har været samlingspunktet for folkene i huset. Det var her man holdt gæstebud, spiste, drak og fortalte historier.

Lige nord for det store hus fremkom et noget mindre hus (K8), som må være yngre. Det er konstrueret på en lidt anden måde, for her bæres hele taget nu af store stolper i væggene. Der er kun en enkelt tagbærende stolpe inde i selve huset. Huset er "kun" 18 meter langt, og det ser ikke ud til, at der har været plads til husdyrene, men øst for huset ses et par tagbærende stolper, som måske afspejler en tilbygning til den østlige gavl. I den vestlige ende af huset sås resterne af et ildsted og som i det store hus var der et rum i den vestlige ende af huset. Ud over de nævnte huse blev der mod sydvest udgravet et usædvanligt vinkelhus (K11). Husets

Grundplan af husene K7 og K8.

stolpehuller og væggrøfter indeholdt dog ingen fund, som kan give os en mere nøjagtig datering, men ud fra konstruktionen at dømme er det sandsynligvis fra ældre middelalder.

Grundplan af vinkelhuset K11.

Stenaldergrav

Udgravningen gav ikke kun et indblik i vikingetidens Tistrup. Midt imellem stolpehullerne fra vikingetiden dukkede pludselig en grav op som måtte være meget ældre. Det var lidt af en tilfældighed at den lysegule, firkantede grav overhovedet blev opdaget, for det var kun en række små ravperler, som fremkom da gravemaskinens skovl trak overjorden af, der afslørede den. Perlerne var da også det eneste i graven, der var bevaret. Der var intet tilbage af den døde, som blev gravlagt tilbage i yngre stenalder i perioden som betegnes enkeltgravskultur (2800-2400 f.Kr.), fordi man nu i denne periode igen begyndte at gravlægge de døde individuelt. Ravperlerne afslører, at den gravlagte sandsynligvis var en kvinde og hun har formodentlig være gravlagt med hovedet mod øst, som det var kutyme inden for enkeltgravskulturen. Ud over ravperler kunne kvinder også have en kniv eller et lerkar med sig i graven. Mænd blev begravet med hovedet mod vest og fik som regel andre genstande med sig i graven. Det kunne fx være økser af bjergart eller flint, bue og pil

Ravperler i stenaldergraven.

eller værktøj i form af mejsel, kniv eller lignende af flint. Der har sandsynligvis været en mindre høj over graven, som for længst er borte, og som heller ikke har været særlig synlig i vikingetid, idet man på dette tidspunkt har opført et hegn ca. 2,5 meter nord for graven. Altså afdækkede udgravningen fund som strækker sig over en 4-5000 årig periode, men det var vikingerne der dominerede fundbilledet.

Storgård

Om de to store hovedhuse fra vikingetiden har været samtidige kan være svært at afgøre. Højest sandsynligt repræsenterer Trelleborghuset det yngste hovedhus. Ét er sikkert; gårdstoften – og muligvis hele landsbyen – har som så mange andre vikingegårde, været indhegnet. Det omkransende hegn kunne følges fra udgravningens nordvestligste hjørne og ca. 200 meter mod øst, hvor det knækkede og løb mod syd indtil den sydlige udgravningskant. Vi har ikke en sydlig afgrænsning af landsbyen, så gårdstoften kan sagtens have været meget større end det udgravede areal giver indtryk af. Ud over de store centrale beboeshuse ses også en række mindre udhuse, værksteder, ladebygninger og evt. staldbygninger. Flere af dem ligger i tilknytning til det omgivende hegn. Tilsvarende gårdsanlæg kendes fra vikingetidsbebyggelsen i Vorbasse, hvor man har udgravet hele gårdstoffer med omkransende hegn, hovedhuset centralt placeret på toften og mindre udhuse og stalde spredt rundt omkring og ofte i forbindelse med det omkransende hegn.² Hvis hovedhusenes størrelse tages i betragtning på pladsen i Tistrup, må der helt klart være tale om en storgård.

Hvad fik vikingerne til at bosætte sig netop her? Hvilke ressourcer kunne det omgivende landskab bidrage med? Det kan være svært at se i et landskab, som har forandret sig meget siden 1000-tallet. Ved Tistrup har det højst sandsynligt været de våde enge, der strakte sig i et område lige syd og vest for pladsen. De fleste vådområder er for længst drænet væk, men fremgår af gamle højkantkort fra slutningen af 1800-tallet. En stor del af området er i dag bebygget og en mindre bæk er opstemmet til sø, men de våde

Højkantkort med udgravningsfeltet markeret med rødt.

enge har dengang kunnet bidrage med foder til husdyrene både sommer og vinter, og har været vigtige for at holde landsbyen selvforsynede med fødevarer. En anden vigtig ressource har måske været tilstedeværelsen af myremalm i stor stil.

Lokal jernproduktion og smedning

Flere hundrede slaggeblokke i kirkediget ved Tistrup kirke vidner om intensiv lokal produktion af jern. Der blev ikke fundet spor af selve jernudvindingsprocessen i forbindelse med denne udgravning, men flere fund vidner om lokal produktion og tilvirkning af metallet. Ca. 2,5 km sydvest for Tistrup ved Snorup ligger en stor jernudvindingsplads, med over 4000 ovne og vest for Tistrup ved Horne en anden lokalitet med 400 ovne. Området er rigt på myremalm, og benævnes ofte "Vestjyllands Ruhrdistrikt". Jernudvindingen foregik her fra 1.-7. århundrede.³ På vikingetidspladsen ved Tistrup blev der fundet mindre slaggestykker i flere af grubehusene, så

måske har man også udvundet jern på pladsen. Vi kender dog ikke jernudvindingsovne fra denne periode, hvilket måske skyldes, at man på dette tidspunkt har anvendt en ovntype, der ikke bevares på samme måde som de tidligere ovne. Ud over slagge er der også spor efter selve produktionen af jernredskaber og bronzeobjekter i form af affald fra smedeproduktionen.

Huse til tekstilhåndværk

Man var ikke kun selvforsynende med fødevarer og redskaber, men også med tekstil til daglig brug. Tekstiler bevares sjældent under normale forhold, men indirekte spor efter tekstilproduktion i form af redskaber er hyppige fund på vikingetidens bopladser. Det drejer sig bl.a. om tenvægte af ler, brugt i forbindelse med spinding og vævning af enten brændt eller ubrændt ler, som har holdt trådene i den opretstående væv stramme. En speciel hustype knytter sig også ofte til tekstilproduktion, da det ofte er her man finder de

førnævnte redskaber. Det drejer sig om de såkaldte grube-huse, som er små nedgravede hytter, der sandsynligvis har været dækket af et saddeltag. I Tistrup blev der registreret to grube-huse i forbindelse med forundersøgelsen, mens yderligere tre dukkede op under selve udgravningen og disse tre blev omhyggeligt udgravet. Fund af tenvægte og vævevægte i alle tre grube-huse viser, at der blev fremstillet tekstil på pladsen.

Fundene fra bopladsen ved Tistrup var, som det er tilfældet på mange af vikingetidens bopladser, meget fåtallige og omfatter hovedsagelig dagligdags ting, som fx en hvæssesten af skiffer, knive af jern og enkelte glasperler. Der er ingen særlige importfund, der kunne vidne om nær kontakt med den store omverden. Det skyldes måske i virkeligheden bevaringsforholdene og er ikke ensbetydende med at stormanden som residerede på storgården ved Tistrup ikke var betydningsfuld. En af de ting som bl.a. gør Tistrup interessant er selve stednavnet.

Stednavnet Tistrup – guden Tyr

Tistrup nævnes første gang i *Ribe Oldmoders kirkeliste*, hvis original menes at være skrevet i 1321-1330 og her bruges navnet *Tiistorp*.⁴ Det første led *Tii* menes at kunne henføres til guden Tyr, som har sine rødder i asetroen, der i tid synes at kunne føres et godt stykke tilbage til jernalder og tidlig vikingetid. Det andet led *Torp* opstår dog i den sene vikingetid og middelalder i forbindelse med udflytterbebyggelser fra andre landsbyer. De to led trækker derfor tidsmæssigt i forskellig retning. Det interessante i denne sammenhæng er dog, hvorvidt første led i stednavnet kan henføres til guden Tyr. Han tilhører asernes slægt, ligesom Odin og Tor, og optræder bl.a. i myten om Fenrisulven, hvor guderne sværger under falsk ed, og hvor Tyr derfor mister sin ene hånd i Fenrisulvens gab. Han bliver ofte knyttet sammen med retsorden, folkeforsamlingen og tinget, og det er derfor ikke helt utænkeligt at Tistrup kan have haft en særstilling i det lokale samfund. Man kan kun gisne om det, men måske har man her haft et samlingssted, et tingsted eller lignende, hvor

Fund fra grube-husene i Tistrup. Tenvægte, hvæssesten og glasperler.
Foto: Lars Chr. Bentsen.

guden tyr har spillet en central rolle. Og det er måske ikke helt tilfældigt at der ligger en kirke netop her.

Stormand og kirkebygger?

Det ældste af den romanske kvaderstenskirkede ved Tistrup er sandsynligvis opført engang i 1200-tallet, men det er ikke usandsynligt at der før den har været en kirke af træ på stedet. Sådanne trækirker er nemlig påvist under flere af de romanske stenkirker, som det er tilfældet ved Lisbjerg kirke nord for Århus.⁵ Her har man i forbindelse med restaurering af kirken fundet stolpehuller fra en tidligere trækirke. Der er også foretaget udgravninger lige uden for kirkegården ved Lisbjerg. Her fandt man resterne af en stormandsgård i 3 faser fra omkring 1000-tallet, altså den sidste del af vikingetiden.⁶

De ældste trækirker blev opført i 800-tallet i Ribe og Hedeby, men på landet var det først efter 1050 at man begyndte at opføre deciderede kirker af træ. Her var det den lokale stormand, som stod bag byggeriet og som har haft indflydelse på de kirkelige handlinger og måske foregik de første kirkelige gudstjenester i virkeligheden i stormændenes hovedhuse og haller.⁷ Det er derfor ikke tilfældigt, at de første kirker blev opført ved stormændenes gårde, og højst sandsynligt er det også tilfældet ved Tistrup.

Hornelund – runer og guld

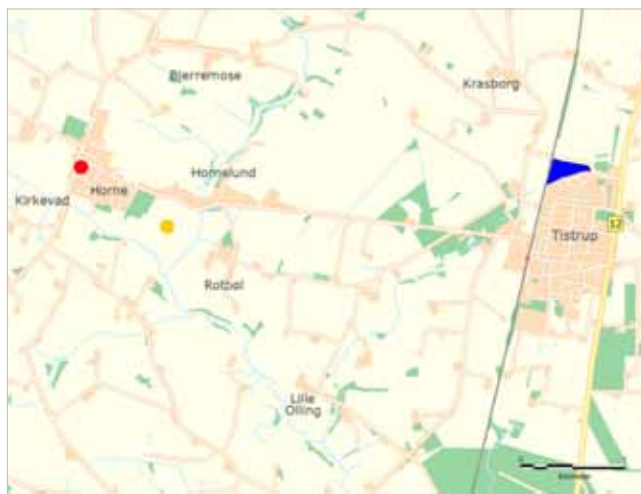
Der er andre ting som indikerer at området ved Tistrup har haft en speciel status i vikingetiden. Inden for kort afstand af Tistrup er der fundet både en runesten og nogle meget fine guldsmykker fra vikingetiden. I 1892 fandt en tjenestekarl under harvning to meget fine guldspænder og en guldarmring på en mark ved Hornelund ca. 4 km vest for Tistrup. Guldspænderne hører til blandt de fineste vikingetids-smykker i Danmark, men desværre ved vi ikke, om de stammer fra en grav, en bortgemt skat eller en rig vikingegård. Udgravninger foretaget i 1993 på marken, hvor de blev fundet, gav ikke noget entydigt svar. Der blev fundet spor af en bebyggelse fra ca. 500 f.Kr. til 200 e.Kr., hvilket er langt ældre

Danmarks fineste vikingesmykker. Fundet ved Hornelund vest for Tistrup.

end spænderne, der stammer fra det 10. århundrede. Ét er dog sikkert – guldspænderne har tilhørt en meget fornem og højtstående person.⁸

Ikke så langt derfra, på Horne kirkegård, står en runesten fra vikingetiden med indskriften "Ravnunge-Tue gjorde

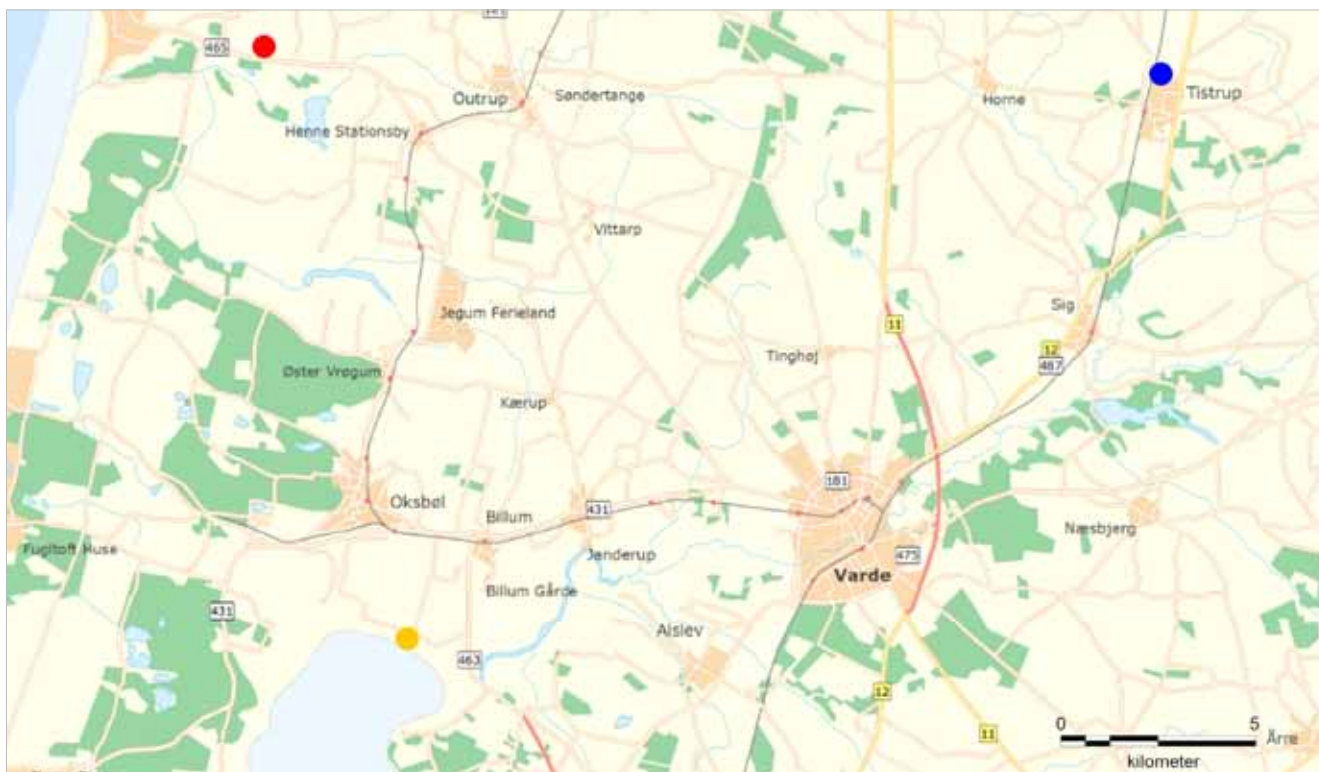

Oversigtskort over Horne og Tistrup. Udgravningsområdet er markeret med blå, runestenen med rødt og guldspændernes fundsted med gult.

denne høj.⁹ Runestenen har været kendt siden 1600-tallet, hvor den blev opdaget i kirkegårdsmuren ved Horne kirke. Stenens nøjagtige fundsted kendes derfor ikke, men mange af de runesten, hvis oprindelige placering vi kender, har stået i nærheden af trafikerede vejforløb, ofte hvor disse passerede åer og fugtige områder. En mulighed er at runestenen har været rejst i Hornelund vest for Horne, hvor der bl.a. er registreret et gammelt vadested over Bjerremose bæk. Det må være her man har skullet passere for at komme fra Horne til Tistrup og både runesten og guldfundet vidner om, at en magtfuld person må have været bosat i området.

”De der blev derhjemme”

Det er først inden for det seneste årti, at vi for alvor har fået et større kendskab til vikingernes bopladser i området omkring Varde. I 2003 fremkom de første spor af en større vikingeplass vest for Henne Kirkeby, og flere større udgravningskampagner i de følgende år har afsløret, at der her på kanten af Filsø lå en større lade- og produktionsplads.¹⁰ Der er bl.a. registreret 375 grubehuse, beliggende på begge sider af et vejforløb, der fører lige ned til Filsø, hvis udbredelse i vikingetiden var noget større end i dag. De mange fund fra pladsen viser, at der bl.a. er blevet fremstillet tekstil,

Oversigtskort med vikingetidsplasserne ved Tistrup (blå), Henne Kirkeby vest (rød) ved Filsø og Kjelst (gul) ved Ho Bugt markeret.

tildannet rav og produceret genstande af jern og smykker af bronze.¹¹ Derudover er der flere fund, der vidner om kontakt med omverdenen, bl.a. kværnstensfragmenter af basalt, importeret fra Rhin-området og klæberstenskar, der stammer fra Norge.

En lignende plads er beliggende ved Kjelst ud til Ho Bugt. Her udgravede man i 2000, 2006 og 2008 dele af en vikingetidsbebyggelse, som strækker sig over et større område. På luftfoto er der endvidere registreret et stort antal grubehuse. Her har, som ved Henne Kirkeby, også været håndværk i form af ravbearbejdning, tekstilproduktion og smedning. Fund af glasperler, som muligvis stammer fra Ribe og basaltkværnsten fra Rhin-området vidner også om kontakt med omverdenen. Til sammenligning er det tydeligt at bebyggelsen ved Tistrup ikke havde samme funktion som pladserne ved Henne Kirkeby og Kjelst, men måske snarere skal tolkes som en mere ordinær agrar landsby, med en stormand som har haft en vis indflydelse i lokalområdet. Man har været selvforsynende med fødevarer, klæder og redskaber, men har ikke i nær så høj grad levet af handel og håndværk, som det er tilfældet på pladserne ved Henne Kirkeby og Kjelst. De fleste forbinder vikingerne med søfart og togter til bl.a. England, men det var ikke alle, der drog ud. En del blev hjemme og levede som almindelige bønder og håndværkere, som det er tilfældet ved Tistrup. Men der var nogle som skulle trække i trådene og stormanden i Tistrup har helt sikkert haft en vis indflydelse i området.

Alt i alt har udgravningen ved Tistrup bidraget med ny viden om vikingerne i området omkring Varde. Det er en af de første større udgravninger af en mere ordinær vikingelandsby fra 1000 e.Kr. Og selv om fundene måske ikke er prangende, så viser de markante hovedhuse, en nærliggende kirke og et stednavn med henvisninger til guden Tyr, samt rige guldfund og en runesten i nærheden, at der var tale om et velfunderet

bondesamfund med en indflydelsesrig stormand ved roret. Vikingerne ved Tistrup har ikke været helt afsøndrede fra omverdenen, selv om de ikke boede i nærheden af sejlbart farvand.

Stina Trolldoft Andresen kan kontaktes på:
sta@vardemuseum.dk

Noter

1. Udgravningen har museets journalnummer VAM 1627.
2. Steen Hvass: Vorbasse – The Viking Age settlement at Vorbasse, Central Jutland. *Acta Archaeologica* Vol. 50, 1979, s. 137-172.
3. Lene B. Frandsen & Olfert Voss: Jernudvinding i Snorup i tiden 1.-7. årh. *Mark og Montre* 1993, s. 39-43.
4. Peder Gammeltoft: Sakralitet i -torp-navne? Hvorfor tolkes navne som Frøstrup, Thorstrup og Tistrup, som de gør? I: Peder Dam *et al.* (red.): *Torp som ortnamn och bebyggelse. Konferensrapport, Tvärvetenskaplig torp-konferens Malmö, 25-27. april 2007.* Skrifter utgivna av Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 11, Vol. 11, Språk- och folkminnesinstitutet. Lund 2009, s. 31-42.
5. Jens Jeppesen & Hans Jørgen Madsen: Trækirke og stormandshal i Lisbjerg. *Kuml* 1995-96, s. 149-171.
6. Jens Jeppesen & Hans Jørgen Madsen: Stormandsgård og kirke i Lisbjerg. *Kuml* 1988-89, s. 289-310.
7. Palle Eriksen, Torben Egeberg, Lis Helles Olesen & Hans Rostholm: *Vikinger i vest – vikingetiden i Vestjylland.* Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 70. Højbjerg 2009.
8. Lene B. Frandsen: Hornelund – guld og slagger. *Fra Ribe Amt* Bd. 26, nr. 2, 1994, s. 214-220.
9. Michael Lerche Nielsen: Runestenen i Horne og spørgsmålet om ste-nens oprindelige placering. *Fra Ribe Amt* Bd. 28, nr. 3, 2001, s. 441-448.
10. Lene B. Frandsen: Vikingetiden i Henne. *Mark og Montre* 2005, s. 5-14.
11. Lene B. Frandsen: Håndværkerne i Henne Kirkeby vest – en lade/produk-tionsplads fra vikingetiden. I: Henriette Lyngstrøm (red.): *Smedens Rum 1 – værkstedet.* Arkæologiske skrifter 9. København 2010, s. 95-106.